

.....

...meggyőződése, hogy a nemek közötti viszony túlnyomó része ma is észrevétlenül marad előttünk, s még a feminizmus sem reflektál rá. Ezért gondolom azt, hogy a feminizmus nem eléggé radikális, mivel nem megy el a végsőkérdések megfogalmazásáig.

Pierre Bourdieu

FÉRFIURALOM?

A REPLIKA KÖNYVEK sorozatban a közeljövőben szeretné: *Férfiuralom* című kötetet, mely Pierre Bourdieu ugyanilyen cí-
hosszabb tanulmányát, amerikai feminista szerzők írásait, vala-
kutatók nőikkel foglalkozó cikkeit tartalmazza. Az alábbiakban
kapcsolatos háttéranyagokat adjuk közre. Előbb Pierre Bourdieu
tálja saját tanulmányát, majd a Replika tavalyi körkérdésére beé-
laszokat közöljük.

FÉRFIURALOM

Hadas Miklós beszélgetése Pierre Bourdieu-vel

HADAS Miklós: *Őn azt írja "Férfiuralom" című tanulmányában, hogy ez egy "olyan intézmény, amely immár évezredek óta teljesen be van tagozódva az objektív társadalmi struktúrákba és a szubjektív gondolkodási struktúrákba" (Bourdieu, 1990:4). Ugyanakkor azt is állítja, hogy a háziasszonyi szerep és a családi élet hagyományos formái megváltoztak. És amikor arról beszél, hogy "annál inkább felruházzák a férfiakat a szexuális potenciállal, illetve a szexualitás legitím gyakorlásának lehetőségével, minél hatalmasabbak társadalmilag", zárójelben fontosnak tartja hozzátenni: "talán az Egyesült Államok kivételével" (i. m. 10). Egy másik jegyzetében pedig úgy ír, hogy a jelenlegi "átmeneti helyzetben az itt felidézett archaikus állapot még nagyon is jelen van a gyakorlatokban és a tudattalan hajlamokban" (i. m. 26). Mindezek alapján nem föltételezhető-e akkor, hogy napjaink "átmeneti helyzetének" számos nemzeti és regionális változata legalábbis megkérdőjelezheti a férfiuralom változatlanságának Ön által említett tézisé? Talán elegendő most csupán a feminista mozgalmak következményeire és ezzel összefüggésben a szexuális forradalomra utalnom.*

Pierre BOURDIEU: Elképzelhető, hogy férfiuralomról szóló tanulmányomban kissé túlhangsúlyoztam a folyamatosság jelentőségét napjaink francia (illetve Wirginia Woolf korának angol) társadalma és egy archaikus mediterrán társadalom munkamegosztási állapotai között. Mindazonáltal az a véleményem, hogy ezen az úton kell haladnunk, ha szeretnénk kitörni az androcentrikus körből: ajánlatos fölhasználnunk a néprajzi tapasztalatokat, melyek segítségünkre lehetnek a saját társadalmaink vizsgálatához szükséges, nehezen megteremthető kutatói távolság kialakításában. Más szavakkal: a tanulmányomban kifejtetthez képest élesebben kell fölvetni a jelenkori társadalom sajátosságaira és a nemek közötti viszonyok mai átalakulására vonatkozó kérdéseket is. Ezek az átalakulások egyébként két tényezőre vezethetők vissza: a nők beáramlására a legkülönbözőbb szintű oktatási intézményekbe, valamint tömeges megjelenésükre a munkaerőpiac egyes szféráiban. Mindezek alapján jogosan állítható, hogy Wirginia Woolf általam idézett írása a napjaink jelentős átalakulásait megelőző állapotot tükrözi. Ugyanakkor mégis az a benyomásom, hogy ezek az átalakulások mégsem változtatták meg *alapvetően* a nemileg kondicionált szocializáció mechanizmusait, mivel ezek – az iskolai oktatás látszólagos

.....

segítségével kidolgozható volna egy olyan cselekvési terv, amely a nemek közötti viszonyokban valódi "szimbolikus forradalmat" eredményezhetne?

PB: Pontosan! Véleményem szerint csupán abban az esetben van egy kis esély a férfiuralom megszüntetésére, ha a nők elnyomásának legvégső, legmélyebben elfojtott összetevőit is sikerül föltárni. Ennek érdekében elemeznünk kell például az intézményi rítusokat, amelyek csaknem minden esetben a nemi különbségeket intézményesítő rítusok is. Ugyanígy vizsgálnunk kell azokat a szocializációs folyamatokat, amelyek a nők tekintetét önmön testükre, testi megjelenésükre irányítják, és hozzájárulnak ahhoz, hogy saját (vagy kollektív) női testüket valami mély hiányként, meg nem felelésként, az ideálistól való eltérésként, szégyenként, valami elérhetetlenségként határozzák meg. (E tekintetben egyébként a "natural look", azaz a természetes megjelenés érdekében folytatott csatározások annak idején valóban forradalmi jelentőségűek voltak a női test meghatározásának monopóliumáért folytatott harcban.) *Egészen a női libidó társadalmi megalkotásának alapelveig kell visszanyúlnunk, melynek lényege, hogy a nők elismerik a fönnálló hatalmi viszonyokat, s ezzel egyúttal le is mondanak a hatalom megszerzéséről.* A férfiuralmat a nők társadalmilag intézményesült vágya hitelesíti; az a vágy, mely az uralmi helyzetűekben fizikai erejüket, intellektuális képességeiket vagy egészen egyszerűen társadalmi tekintélyüket szereti, azaz mindazt, aminek a férfiak hatalmukat köszönhetik. Az a vágy, hogy birtokolhassák a hatalom birtokosait, végső soron a férfiak hatalmának elismerését és a hatalom közvetlen birtoklásának elvetését jelenti.

HM: *Tanulmányában gyakran használja az "illusio" szokatlanul hangzó fogalmát. Mit jelent ez pontosan? Arra vonatkozik, hogy valami nem "valódi", nem ténylegesen létező?*

PB: Nem, egyáltalán nem erről van szó!

HM: *Mi hát akkor a különbség az "illusio" ("illusio") és az illúzió ("illusion") fogalma között?*

PB: Az "illusio" a játékba történő investíciót jelenti. E szó ugyanakkor egy habitus és egy játék közötti kapcsolatra is utal. Ez a kapcsolat nem egyetemes érvényű, hiszen mindig egy adott habitus és egy adott játék találkozásakor keletkezik. Erről beszélhetünk például egy férfibüszkeségen alapuló mediterrán diszpozíció és a harci játékok összefonódásakor, azaz egy habitus és egy mező adott föltételek teljesülése esetén történő szükségképpen egymásra találásakor. Az *illusio* ebben az esetben nem más, mint hogy valaki egy játék kihívásainak észlelésére alkalmas diszpozícióval rendelkezik. Ebben az értelemben fogalmaztam az imént úgy, hogy a vágy a szocializáció terméke. Jól ismert Freud tétele a női mazochizmusról; ugyanakkor én azt gondolom, hogy a Freud által emlegetett mazochizmus nem velünk született entitás, hanem a szocializált libidó egy eleme. Más szavakkal: az uralmi viszonyok erotikus átlényegülése.

HM: *Ha mindent az uralmi viszonyokra vezetünk vissza, ebből az következik-e, hogy az érzelmeket is a hatalomvágy felől érthetjük meg?*

PB: Pontosan!!

HM: *És a szerelem sem más, mint ezen viszonyok valamiféle formája?*

PB: Úgy van! Régóta mondom, s a béarne-i parasztok vizsgálatakor bizonyítani is igyekeztem, hogy olyan társadalmi rendben élünk, amely a szerelemre, sőt a *végzetes szerelemre* irányuló előzetes diszpozíciókat építi belénk. Természetesen mindig vannak rangon aluli házasságok vagy olyan véletlenek, melyek következtében a szocializáció nem sikerül. Az is elképzelhető, hogy a szocializációhoz képest a vágy bizonyos önállósággal

.....

rendelkezik. Ugyanakkor egyértelműen az a véleményem, hogy e téren az emberek túlnyomó többsége szocializációja által sokkal erőteljesebben meghatározott, mintsem azt gondolnánk. A nyers, állati, tisztán biológiai vágy nem létezik: a társadalmi feltételek mindig erőteljesen hatnak a biológiai értelemben vett libidóra. Sőt! Úgy fogalmaznék, hogy még egy szociológus számára is meglepő, hogy a vágy milyen jelentős mértékben a szocializáció terméke. Mindig csodálkoztam azon, hogy társadalmainkban, melyekben a házasságkötés már nem a család döntésétől függ, hanem a házassági szabadpiac csereviszonyai által meghatározott, milyen gyakori az azonos társadalmi helyzetűek közötti házasságkötések aránya. S a különös az, hogy minél árnyaltabb és részletesebb elemzéseket végzünk, e jelenség annál erőteljesebbnek tűnik.

HM: *Ha a hatalomváagnak ilyen kitüntetett szerepet tulajdonítunk, az azonos neműek közötti szerelmi viszonyt is ebben az összefüggésrendszerben érthetjük meg?*

PB: Hát, azért ezt nem memém mondani...

HM: *Amikor korábban a szexuális forradalomról beszéltem, többek között erre is gondoltam. Ismert, hogy a leszbikusok milyen szerepet játszottak a feminista mozgalmakban. Egyáltalán nem kívánom túlbecsülni jelentőségüket, ám amikor a szexuális aktus nők között jön létre, a férfiak hatalmuk jelentős részét elveszítik, hiszen kizáródnak a szexuális cserepiacról. Az előbb az Egyesült Államok példájával is arra szerettem volna célozni, hogy ou napjainkban mintha a heteroszexualitás egyeduralmának megingása s ebből adódóan a férfifuralom meggyöngülése volna érzékelhető.*

PB: Elgondolkodtató, amit mond...

HM: *Mindez pedig bizonyos értelemben a nők szexuális föl szabadulásának, vagy ha úgy tetszik, a modernizáció intim szférába való behatolásának is tulajdonítható.*

PB: Lehet, hogy igaza van, ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról, hogy mindez igencsak kisebbségi jelenség. Valóban: sokan szembefordultak azzal a szocializációs mintával, mely egyfajta hagyományos családmódellet képviselt, a házasságban egyedül a heteroszexualitást ismerte el a szexualitás legitím formájának, s középpontjába a családi reprodukciót állította. A libidó szocializációja nem mindig sikerül: léteznek virtuális leszbikusok, akik sohasem válnak ténylegesen leszbikusá, és így tovább. A szexuális föl szabadulásnak köszönhetően ugyanakkor újabban sokszor a libidó hagyományos szocializációja minősül illegitímnek, s az alternatív minta válik legitímmé. Elképzelhető, hogy a normális és az abnormális definíciójának megváltozása a szimbolikus uralom viszonyainak szerkezetét is módosítja, s ezáltal a szexuális vágy legitím kielégítési módozatai is átalakulnak. Jelen pillanatban azonban – ismétlem – az azonos neműek közötti szerelem súlya eltörpül a domináns heteroszexuális modellé mellett. E tanulmányomban egyébként valóban nem foglalkozom e kérdésekkel, miképpen a családszerkezetnek a társadalmi miliő meghatározta óriási változásaival sem.

HM: *Sandrine Garcia írja értekezésében (Garcia, 1993), hogy találkozott olyan asszonyokkal, akik a feminista mozgalomba való bekapcsolódásukat követően váltak leszbikusá. Eszerint tehát mégis elképzelhető volna, hogy a libidó e dimenziója egy tudatos elhatározást követően változik?*

PB: Ilyen egyedi esetekből nem mernék általános érvényű következtetéseket levonni. Azt mindenesetre elfogadom, hogy a kisebbségi modell szimbolikusan megkérdőjelezheti a domináns modell létjogosultságát, s ennyiben hozzájárul annak meggyöngyítéséhez...

.....

HM: ...különösen abban az esetben, ha a kisebbségi modell jogilag legitim intézménnyé válik. Úgy gondolom, hogy az azonos neműek közötti házasság engedélyezése bizonyos országokban mégiscsak elgondolkodtató. Természetesen nem kívánom túlbecsülni jelentőségét, de alábecsülni se merném...

PB: Ezzel egyetérték. A szimbolikus hatás nem mérhető róffel. Igaza van: ez egy igen lényeges összetevő. Véleményem szerint egyébként mindez összecseng a családról kialakult domináns kép válságával. Erről írok egyébként részletesebben egy most megjelenő cikkemben (Bourdieu, 1993a). A szexualitás legitim gyakorlásának modelljei jelenleg változóban vannak. Jól megfigyelhető mindez a válások kezelése kapcsán. Manapság a domináns családmodellben a válásoknak igen különös formái jelentek meg: bonyolult viszonyok, a történelemben eddig ismeretlen rokonsági alakzatok, és így tovább.

HM: Tanulmányában úgy fogalmaz, hogy a nők társadalmainkban mintegy cseretárgyakként funkcionálnak. S ha elfogadjuk, hogy a nemek közötti egyensúly kialakulása felé haladunk, miért ne vizsgálhatnánk meg a fordított előjelű csereviszonyt, amikor is a férfiak válnak a nők szexuális igényeit kielégíteni hivatott cseretárgyakká vagy éppenséggel "szexuális automatákká" – némi eufemizmust megengedve –, "szexuális akrobatákká"? Véleményem szerint egyébként az *On által kizárólagosan a nőkkel kapcsolatban említett "kozmetikai munkálkodás"* egyre inkább jellemzi a férfiakat is. Éppen tegnap beszélgettem egy hölgygel, aki magától éretlődő természetességgel a férfiakat parfümjeik alapján "azonosította be", hozzátéve, melyik férfikozmetikumot (illetve használóját) kedveli, s melyiket nem. Más szóval: a maskulinitás feminizálódása is megérne egy misét!

PB: Jó, igaza van! A tanulmány bizonyos hangsúlyai annak köszönhetik létüket, hogy manapság – mint mindig – alábecsülik a folyamatosság jelentőségét. Amint azt – hivatkozva Kunderára – Sandrine García is bizonyítja, az "új machók" a nyilvánvaló változásokra támaszkodva tartják főm a folyamatosságot.¹ Szerintem a nők is túlbecsülik a felszíni változások jelentőségét, s ezzel ők is mintegy elősegítik a mélyben zajló folyamatok továbbélését. A változások igen hosszú idő alatt mennek végbe; aminek most tanúi vagyunk, az nem a tudat átalakulása, hiszen a tudat viszonylag gyorsan változik. A jelenlegi, sokkal mélyebb változások a létviszonyok újratermelődésének alapjait érintik, s a testi megnyilvánulásoktól kezdve a sportok iránt kialakuló új preferenciáig a legkülönbözőbb területeken ragadhatók meg. A szocializáció elsődleges eszközeül szolgáló iskola például többé-kevésbé homogénnek tekinthető. Ugyanakkor a lányok már szocializáltan érkeznek oda, s az iskola hatásai kétszeres közvetítés révén részben saját befogadási képességeik – részben az őket tanító nők és férfiak nemek közötti különbségekre irányuló észlelései közvetítésével – épülnek beléjük. Véleményem szerint az iskola és a hozzá hasonló intézmények a nemek közötti különbségeket fenntartó láthatatlan diszkriminációk sorát termelik újra. Ebből is adódik, hogy a folyamatosság elemeit igyekeztem e tanulmányomban előtérbe állítani. De mivel nem vagyok vak, tisztában vagyok azzal, hogy a témát egyéb fontos és érdekes összefüggések ren szerében is vizsgálhatjuk.

HM: Visszatérve a Sandrine García által említett Kundera-féle "új machóságra", azt gondolom, hogy ebben az esetben a feminista diskurzusra válaszoló maskulinizmus megnyilvánulásáról lehet szó. Ne feledjük: az idézett részletben Jan Kundera alteregója, egyfeministával beszélget.² Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy az író – a férfiak érdekeinek és territóriumának védelmezőjeként – a modernizálódott nőekkel és a feministákkal szembeni maskulinista ideológiát képviseli.

.....

PB: Úgy van. De ismétlem, ne feledkezzünk meg arról, hogy a doxa korábbi rendje védekező pozícióba szorult, kifejtést igényelt, azaz ortodoxiává vált. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy a nemek közötti viszony túlnyomó része ma is észrevétlenül marad előttünk, s még a feminizmus sem reflektál rá. Ezért gondolom azt, hogy a feminizmus nem eléggé radikális, mivel nem megy el a végső kérdések megfogalmazásáig.

A közelmúltban például történésznők szerveztek egy konferenciát a nők történetéről. Itt az volt a benyomásom, hogy e nők történészként öntudatlanul egy maskulin történelemfelfogás alapján gondolkodtak, hiszen a nagy történelmi eseményekre igyekeztek koncentrálni, ahelyett, hogy a kis jelenségekkel foglalkoztak volna. A nők ugyanis csupán mellékszereplők voltak a nagybetűs Történelem színpadán. E történésznők azonban – elmulasztván saját öntudatlan történelemfelfogásuk elemzését – képtelenek voltak a nők autentikus történelmi vizsgálatára.

Legutóbbi könyvünkben van egy fejezet, ami számomra a feminizmus csúcsát jelenti (Bourdieu, 1993b: 467–477.). Ebben Rosine Christin egy fémmunkás feleségének elbeszélését dolgozza föl: a munkásmozgalom nagy eseményeit egy passzív, alárendelt helyzetű, a Történelem sorscsapásait elviselni kényszerülő asszony szemével látjuk. Ez az igazi feminista történetírás: hogyan jut el a francia forradalom a konyhába! A konferencia történésznői – abbéli igyekezetükben, hogy nagy történészekké válhassanak – hagyták érvényesülni a férfimodellnek alárendelt öntudatlan női késztetéseiket. Azt hitték, hogy a nőket rehabilitálták, holott valójában csupán önmagukat akarták történészként rehabilitálni.

Nemrég kaptam egy levelet egy spanyol feministától, aki azt írja, hogy az én szociológiám feminin. Ez nagy örömet okozott nekem, mivel egyik legfőbb törekvésem, hogy olyan tárgyakat válasszak, melyeket a "nagy szociológia" figyelmen kívül hagyott. Amikor hajdanában Raymond Aron mellett dolgoztam, ő a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozott. Ez hatalmas, az egész világra kiterjedő, egyszóval férfinak való téma volt. Eközben én a kis témákat, például az egyes proletár alcsoportokat kutattam. Szerintem a nőtörténészeknek is valami hasonlót kellene csinálniuk. Egy amerikai feminista például egy kitűnő munkát jelentetett meg a nők telefonhasználatáról. Kérdése az volt, vajon miért fecsegnek annyit telefonon a nők. S a válasza: a családi munkamegosztásban rájuk hárul a társadalmi tőke fenntartása. Tanulmányából egyébként az is kiderül, hogy a férj a saját rokonságával való kapcsolattartást is a feleségére bízta. A női fecsegés, csevegés tehát a társadalmi munkamegosztás terméke. Igen röviden ennyi, amit tanulmányom kapcsán most fontosnak tartottam elmondani.

HM: *Köszönöm a beszélgetést.*

Párizs, 1993. október 25.

FORDÍTOTTA HADAS MIKLÓS

Jegyzetek

---

1. Sandrine García szerint Kundera regényeiben mindig a férfi az uralmi helyzetű, a "mester", aki "vadászik" a nőkre, "megtervezi" az eseményeket, s aki számára a nők szenvedése és "mazochizmusa" örömforrás, a férfiuralom szerves tartozéka. E világban a férfi mindig ugyanazon "receptek" alapján győri maga alá (a szó szoros értelmében is) a legkülönbözőbb nőket. Ez García szerint a szimbolikus erőszak egyik legdurvább formája, hiszen a női "differenciálatlan masszaként" kezelő hódító férfi ily módon a másik személyiségének létét vonja kétségbe. Kundera írásaiban így a filozofikus betétek csupán arra szolgálnak, hogy a domináns férfilibidó pornográf szükségleteinek kielégítését – a magasrendű irodalom látszanának megteremtésével – valahogy eladhatóvá tegyék.

2. Részlet Milan Kundera: "A nevetés és felejtés könyve" című művéből (Kundera, 1993:266–267).

– Azt akarom mondani – felelte Jan –, hogy ha egy férfi és egy nő ugyanazt teszi, az nem ugyanaz. A férfi erőszakot követ el, a nő herél.

– Ezzel azt akarod mondani, hogy férfit herélni gyalázat, de nőn erőszakot elkövetni szép.

– Csak azt akarom mondani – védekezett Jan –, hogy a nemi erőszak az erotika tartozéka, de a herélés annak tagadása.

Edwige egy hajtsra fenéki ültette a poharát, és haragudott: – Ha az erőszak az erotika tartozéka, akkor az egész erotika a nő ellen irányul, és másfajta erotikát kellene kitalálni.

Jan hömpögt a whiskyjéből, egy ideig hallgatott, aztán folytatta: – Sok évvel ezelőtt a régi hazámban néhány barátommal antológiai állítottunk össze azokból a szavakból, amelyek közöslés közben hagyták el szeretőink száját. Tudod, melyik szó hangzott el a leggyakrabban?

Edwige nem tudta.

A nem szócska. Az egymás után sokszor ismételt nem szócska: nem, nem, nem, nem, nem (...). A nem azóta a szavak királynője számomra. Neked is szokásod volt nem-et mondani?

Edwige azt válaszolta, hogy sohase mondott nemet. Miért mondana olyat, amit nem gondol őszintén? – Ha a nő azt mondja, hogy nem, akkor igent ért rajta. Ez a férfi bon-mot mindig dühbe hozott. Olyan hülye, mint az emberiség története.

– De az emberiség története bennünk van, és nem menekülhetünk előle – vetette ellen Jan. – A nő, aki menekül és védekezik. A nő, aki odaadja magát, és a férfi, aki birtokba veszi. A nő, aki beburkolódik, és a férfi, aki leszaggatja róla a ruhát. Hiszen ezek ösképek, amelyek bennünk vannak!

– Ösképek és buták! Butábbak a szentképeknél! Hátha a nők már belefáradtak abba, hogy példájukat kövessék? Hátha már megunták az örökös ismétlést? Hátha más képeket és más játékokat akarnak kitalálni?

– Igen, ezek borzasztó buta képek, és bután ismétlődnek. Teljesen igazad van. De hátha kizárólag éppen ezekbe a buta képekbe van beleírva a női test láttán feltámadó gerjedelmünk? Ha ezek a régi buta képek megsemmisülnek bennünk, tud-e még férfi nővel szeretkezni?

(ford.: Zádor Margit)

Irodalom

Bartky, S., L. (1980): *Femininity and Domination*. New York, London. Routledge and Kegan Paul.

Bourdieu, P. (1990): "La domination masculine". *Actes de la recherche en sciences sociales*. No. 84.

Bourdieu, P. (1993a): "La famille comme catégorie réalisée". *Uo*. No. 100.

Bourdieu, P. et al (1993b): *La misère du monde*. Seuil. Paris.

García, S., L. (1993): *Le féminisme, une révolution symbolique? Thèse de doctorat de sociologie*. EHESS. Paris.

Kézirat.

Kundera, M. (1993): *A nevetés és felejtés könyve*. Budapest. Európa.